

FOLKLOR U SUVREMENOM ŽIVOTU

MARIJANA GUŠIĆ

»IMASMO TE, NE ZNASMO TE...«

U mjesecu maju ove godine otvorena ju u Kutini blizu Zagreba, u tamošnjem lokalnom muzeju, stalna izložba etnografske građe.¹ Time je ujedno taj muzej, koji je do tada postojao kao centar Moslavine za skupljanje građe iz borbe za oslobođenje i iz narodne revolucije i gdje je već postojala izložba s ovom tematikom, u svoj radni okvir obuhvatio i ostalu građu iz prošlosti svoga kraja pa time zadobio sadržaj, a i formalni status zavičajnog muzeja Moslavine. Ostavljajući po strani pitanje koliko je opravdan specijalizirani muzejski rad u manjim pokrajinskim mjestima, mi etnografi i folkloristi rado pozdravljamo svaki napor u skupljanju naše materije u svim našim krajevima, samo ako je taj napor usmjeren u solidnom i ispravnom kolosijeku, izvan dohvata onoga pogubnog diletantizma što ga tako često susrećemo na našem radnom području. Kod nas se naime u tretiranju folklornih tema još uvijek susreće ono preživjelo romantičarsko gledanje koje, upirući se na sentimentalni pseudopatriotski amaterizam, za sobom povlači loše raspoloženje naše napredne javnosti prema čitavom sektoru našega kulturnog naslijeđa. Pa koliko god ozbiljni radnici prekidaaju s tim zastarjelim pogledima, ipak nepoznavanje stvari i diletanske omaške nepozvanih svagda ponovo stavljaju u sumnju naše najbolje zahvate. Međutim, u Kutini je od samoga početka udaren stručan temelj. Zato nam je ovdje namjera da taj rad u najkraćem prikažemo, u prvom redu kao metodski primjer takve vrste. Zatim još nešto: zbirka etnografske građe, kako je sad uređena u muzeju Moslavine, osim svoga muzeološkog sadržaja, pokazuje i jednu značajku, malo poznatu i u najužem stručnom krugu, a to je činjenica da se u moslavačkim selima folklorni kostim uspio održati, štaviše da se u stanovitoj adaptaciji prebacuje u sadašnjost. Ovo je za nas od prvenstvenog interesa, pogotovo jer se to događa u jednoj od naših pokrajina veoma blizu Zagreba. Osim naučnog sadržaja naše nove muzejske zbirke, ta je pojava

¹ Izložba je postavljena u suradnji s Etnografskim muzejem u Zagrebu.

veoma važna u tretiranju folklornog sektora i tu bismo htjeli ukazati na zbivanje koje se dešava pored nas i bez nas, iako danas bez neke pozitivne perspektive, koju bi mogao otvoriti samo smišljeni rad naše društvene zajednice.

Ta dva aspekta nove zbirke u muzeju Moslavine ogledat ćemo поблиže. To je, dakle, u prvom redu metodsko pristupanje skupljanju i muzejskom obrađivanju građe na jednom određenom užem etnografskom području, a sa stajališta lokalnoga pokrajinskog muzeja, i drugo, naš uspostavljeni kontakt s još živim likovnim folklorom koji i sam pokazuje tendenciju prebacivanja u sadašnjost.

U predradnjama za postavu etnografske zbirke u Kutini pristupilo se najprije sistematskoj obradbi terena i prikupljanju građe za muzejski inventar. Već u tom poslu, koji je uz prekide trajao godinu dana, izdvojili su se u živoj situaciji oni problemi koji su zatim u daljnjem radu sami po sebi diktirali tematiku pojedinih poglavlja u budućoj izložbenoj postavi. U težnji da se izložba zasniva na realnim etnografskim pojavama, da bude poučna i za široki krug posjetilaca, pa zbog toga da bude i što atraktivnija, a bez opasnog zbližavanja na klizavu putu prema nedopuštenom estetiziranju, u izložbi su obrađene četiri teme. Uz izbor najboljih lokalnih reprezentanata folklornoga kostima, tu smo dali u zaokruženoj sceni osnovni radni postupak s domaćim tekstilom, zatim u drugom prizoru način spremanja gotova ruha i kućnoga tkanja te, konačno, treći realistični prizor prikazuje pripremanje i pečenje hljeba u krušnoj peći s potrebnom spremom i upotrebom kruha. Pri tom je utvrđena lokalna slika ženskoga kostima u radnom i svečanom izdanju s dodirima i prelaženjem u tipološki srodne varijante iz Hrvatske Posavine, ali i s odvajanjem od arhaičnih crta, kako ih pokazuje npr., ženska odjeća u selima oko Sunje.

Osnovni okvir u kome je zasnovana izložba muzeja u Kutini zadan je geografskim, ekonomskim i historijskim elementima ove regije, poznate pod starim imenom Moslavina. To je kraj s moćnim životnim bilom. Na pragu granitnog masiva Moslavačke gore, nad podvodnim nizozemljem ravne Posavine, tu se već u sam osvit ljudskoga postojanja javljaju počeci stalne naseobine s obrađivanjem tla kao ekonomskom osnovicom. U samo pradoba tu je usred moćnih dubrava, u močvarama i zelenim lugovima, čovjek počeo graditi svoje obitavalište od hrastovih debala, a povišeno nad razinom sezonskih poplava. Ali kad su se šume u toku dugoga historijskog razvoja sve više rijedile, a močvare uzmicale pred djelom ljudskih ruku, u ovom se kraju razvila osobita drvena kuća, poznata po svojoj skladnoj razvedenosti i po funkcionalnosti svoga stambenog i gospodarskog prostora, kako je takav prostrani zadružni dom služio velikoj porodici kroz stoljeća.

U autarkičnoj ekonomiji u kojoj je svaka seljačka porodica pokrivala svoje životne potrebe vlastitom radnom snagom, važna djelatnost bila je i proizvodnja tkanine za kuću i odjeću. Jedna od sasvim ranih kulturnih biljaka, lan pucavac, »lenek svilec«, kako ga još zovu naše žene, sačuvao se i u ovom kraju kao kulturni relikv i kao svjedok materijalnog

uspona ove regije u davnoj prošlosti. Sve do naših dana proizvodnja domaćeg ruha ostala je jedna od glavnih radinosti u agrarnoj sredini Moslavine, pa upravo tu nalazimo zanimljivu pojavu vitalnosti ovoga našega dominantnoga folklornog poglavlja.

Dalje je u predradnjama za muzejsku zbirku bio uključen i studij naseljivanja ove regije, mada u najkraćim crtama. Za vrijeme stoljetne borbe s Osmanlijama i Moslavina je doživjela teške udare u kojima su brisana mnoga od starih naselja. Moćne seobe pokrenule su populaciju i dovele ovamo na rub Panonske nizine svježe stanovništvo iz južnih predjela koje danas čini glavninu naseobina u brdskim moslavačkim selima. Kako čitava naša zemlja, tako i Moslavina danas proživljava nagli preobrat, ali upravo Moslavina i brže i snažnije od mnogih krajeva, zahvaljujući to gotovo neiscrpnom bogatstvu svojih naftonosnih polja. Donedavna još seosko trgovište, Kutina se danas naglo pretvara u moderno gradsko naselje. Život se mijenja u samim temeljima pa starinske navike neminovno i brzo nestaju. Ali slijedeći taj zakon mi ipak ne smijemo brisati svoju prošlost bez traga i uništiti ono naše naslijeđe koje je upravo u ovom kraju s visokim i pozitivnim sadržajem ušlo u naše dane. Naša je dužnost da sliku starinskoga života sačuvamo kao dokumenat prošlosti, kao svjedočanstvo onih napora koje je naš čovjek uložio u ovu svoju zemlju i u oplemenjivanje svoje vlastite životne sredine. Upravo zato dužnost je svih nas koji se bilo kako bavimo svojom prošlošću, dakle i nas etnologa, da što brižnije prikupimo i očuvamo onaj inventar koji je davao materijalni okvir starinskoj životnoj slici. Samo takvim radom očuvat ćemo ujedno pozitivne vrijednosti koje smo naslijedili od ranijih pokoljenja, od naših predaka kojih se ni po čemu ne odričemo. Ukoliko mi sami te vrijednosti danas još ne znamo dovoljno ocijeniti, učinit će to drugi, pozvaniji za takav kulturni rad i mimo nas i bez nas, ako mi kod tog posla ostanemo samo pasivni promatrači. Ali i mi sami danas već sve više uviđamo potrebu da se neke kulturne pojave, pa i one iz folklornog sektora, ispravno ocijene i iskoriste.

U najnovijoj navali turističke privrede kod nas se pod svaku cijenu nastoji iskovati moneta pa često i na pogrešnom putu, tako strašno pogrešnom da se usput nepovratno uništavaju neprocjenjivi spomenici i nenaodnadivi objekti. Nešto se slično upravo sad dešava u Sisku, gdje se jedan unikalni objekt seljačke arhitekture (zgrada obiteljske zadruge iz sela Farkašića) preselio i preradio u motel ili neko turističko konačište, pri čemu je narušen unutrašnji raspored zadružne kuće. Neka se ovo ne razumije krivo. Nitko kraj otvorenih očiju ne može biti protivan iskorištavanju starinskih vrijednosti za suvremene potrebe, štoviše to mi svi naglašeno zahtijevamo, ali se u tom poslu ne bi smjelo pod naoko ozbiljnom devizom spašavanja takvih objekata uistinu ih nepovratno uništavati, a da se time malo ili ništa ne doprinosi ni modernom prometu ni suvremenoj udobnosti putnika. Samo solidnim i smišljenim radom očuvat ćemo posljednje od posljednjeg što još na tom sektoru imamo i samo takvim radom upoznat ćemo i znat ćemo ocijeniti i shvatiti što upravo posjedujemo, što držimo u vlastitim rukama ne poznavajući mu cijene. Pa tek

nakon što ispravno doznamo u čem leži stil i sadržajna vrijednost našega folklornog izraza, tek tada ćemo naučiti da tu vrijednost iskujemo u valjanu monetu.

Da navedemo u tom jedan naoko nevažan primjer, kako smo ga našli u toku rada za moslavačku zbirku. Svima nam je već dodijalo ono monotono ponavljanje posavske varijante naše narodne nošnje u kojoj se ovo ruho već godinama javlja na sceni u premnogim folklornim i pleznim grupama. Daleko od istinitoga folklornog stila, ova osiromašena i često degradirana pojava odvodi našu javnost na stranputicu i rađa mrzovoljom što je u našem poslu susrećemo kao nužnu posljedicu takva banaliziranja. A zapravo svemu je uzrok nepoznavanje osnovne građe koju bi trebalo bolje poznavati i njome vješto rukovati. Jer pored one bezlične uniforme koja se danas često predstavlja pod nazivom narodne nošnje, koliko zapravo istinite ljepote, koliko duhovitih pojedinosti i stilski bogatih momenata još uvijek pronalazimo u tom kompleksu kad ga upoznamo u njegovoj životnoj svježini. Kraj toga, treba samo da se sjetimo kako se naše umorno i zasićeno pokoljenje vraća arhaiici i onom bilu bezimenog stvaralaštva u kome su u temelje položeni najbolji spontani naponi mnogih naivnih pokoljenja. Prelistavajući, npr., karolinške minijature našu će pažnju među ostalima detaljima sigurno privući i vijenac na djevojačkoj glavi koji je bio stalan pratilac lijepe njegovane kose ondašnjega mladoga ženskog svijeta. Nas će radovati ta stilski savršena crta, a da kraj toga i ne znamo da je djevojački vijenac donedavna postojao u moslavačkoj varijanti u tamošnjim nizinskim selima, kao jedan od obrednih ukrasa djevojke udavače. Unikalni primjerak takva vijenca doista smo našli u selu Osekovu kraj Kutine pa je sad taj skromni, a jedinstveni lijepi predmet ukomponiran u jednu od izloženih kostimnih cjelina u moslavačkoj zbirci. Još gotovo ogivalno stilizirani cvjetovi na tom vijencu povezuju ovaj neznatan a likovno dokraja profinjen predmet s jedne strane s onom drevnom starinom kad je svježe ubrani cvijet zračio magijskom čarolijom za obranu od zla i kad je cvijetni djevojački vijenac kao obredni simbol služio u činu katarze, a s druge strane, s onim impulsima s kojima je medijevalni kulturni inventar dolazio k nama iz razvijenijih zemalja gdje su predmeti već gubili prvotni metafizički sadržaj i u stjecanju viših životnih oblika sve više postajali samo ukras i nakit. To se desilo i s djevojačkim vijencem koji je i u našoj parafrazi zadržao stilsku ljepotu arhaičnog pribora. To je samo jedan primjer kako sitni, naoko nevažni predmeti govore o onim dugim stoljećima razvoja kada se čovjek, pored brige za nasušni hljeb brinuo i za ljepotu tako potrebnu u životu maloga čovjeka koji kao sićna jedinka sa svima svojim životnim pravima stoji u zgusnutom zbroju ljudskog društva. A ne treba ni spominjati koliko bi takav profinjeni detalj, uz ostale pojedinosti, a donešen u pravoj mjeri, pripomogao osvježenju slike folklornoga kostima u scenskoj primjeni.

Nalaz toga djevojačkog vijenca uveo nas je direktno u drugu tačku našega radnog programa u Moslavini. Nije slučajno da se taj predmet od pred šezdeset godina neokrnljen sačuvao u jednoj seljačkoj kući. Tu,

naime, živi seljak koji je u svojoj mladosti pred pedesetak godina doživio, da tako kažemo, renesansu našega folklornoga kostima. Bilo je to u vrijeme kad je evropska nauka svratila pažnju na naše divno i bogato narodno naslijeđe. Uporedo s time i trgovina je u evropskim razmjerima tu našla svoje aktivno područje. A jedan od tadašnjih trgovaca, bio je to S. Berger, nije ostao samo na tom da naš folklor promeće kao dobru robu. Sposoban negocijant, on je bio ujedno i vrstan poznavalac historije tekstila, a svojom je širokom koncepcijom postao spasilac ovoga našega folklornog posjeda. Poznato je da je njegovom zaslugom osnovan naš Etnografski muzej, koji je on sam snabdio svojim bogatim zbirka. Međutim, danas je već zaboravljeno Bergerovo nastojanje da folklorni tekstil zadrži u aktivnoj proizvodnji i da ga osposobi za daljnje postojanje. On je dalekovidno nastojao da folklorni tekstil izvede iz krize izazvane industrijskom revolucijom, u kojem sudaru moraju uzmaknuti stare životne forme, pa da taj kulturni inventar na podesan način prilagodi suvremenim potrebama. Bergeru je doista uspjelo da u nekim krajevima tekstilnu proizvodnju osposobi kao privrednu djelatnost uz uvjet da u tom tekstilu ostane sačuvana njegova stilska sadržina u ispravnom parafraziranju. S puno razumijevanja on je u svojoj primjeni znao očuvati stil i nepatvorenu fakturu starinskoga tkanja, a u tom upravo i leži draž ovih upotrebnih predmeta. Ali Berger je upoznao teškoće u tom poslu, o čemu rječito govori njegova brošura »Die Tragödie der kroatischen Textilhausindustrie« iz vremena prije prvoga svjetskoga rata. Danas kao da je Bergerovo dijelo na tom području zaboravljeno. Tek u dva kraja, u selima oko Sunje i u Moslavini, još se danas opaža veliki Bergerov utjecaj. U sunjskom tekstilu pod Bergerovim je radom prevladala bijela varijanta domaćeg lanenog dekora s onim oplemenjenim izrazom kako ga može dati samo faktura domaćeg platna od »prave preje«, tj. od lana svilca, pucavca, toga preživjelog relikta, koji je osuđen na neminovnu propast, ukoliko ga mi još za vremena ne prenesemo u organiziranu umjetničku primjenu naše specifične tekstilne proizvodnje. U Moslavini, u selu Osekovu, još se i sad polihromno tkanje očuvalo u kućnoj radinosti. Tu još živi nekoliko dobrih tkalja i vrsnih poznavalaca starinske nošnje i tekstilnih ukrasnih tehnika. Svima njima Berger je u mladosti odredio životni put kome su ostali do sada vjerni. Ali to su ujedno posljednji Mohikanci na tom poslu, jer, po svemu sudeći, kad ovi stari ljudi odu, neće imati tko da nastavi njihovo djelo.

U prikupljanju građe za Muzej Moslavine u Kutini, etnografi su se morali dotaći i pitanja o ovakvim tekstilnim oblicima koji su nastali u posljednjih četrdeset godina pod djelovanjem S. Bergera. Dok se u našem centralnom muzeju klonimo takvih primjera, u korist spontane folklorne proizvodnje, u Kutini smo predmete ove »primjene« stavili u prvi plan postave. Ne samo da ih kao etnografsku građu nismo izlučili iz našeg rada i iz muzejskog posjeda, nego smo ih namjerno vrednovali kao pozitivan primjer recentnoga folklornog oblikovanja. Ako, naime, ukažemo na činjenicu da se i u posljednjih petnaest godina upravo ovdje izrađuju kostimi narodne nošnje i to najviše po narudžbi naših iseljenika

i folklornih družina u SAD, onda ne možemo tu proizvodnju previdjeti, već je moramo usvojiti i priznati joj pravo na postojanje. Ako to i jest samo »primjena«, ipak ova sekundarna proizvodnja postoji i sada, ona je tu izrasla iz uvjeta u kojima su donedavna spontano nastajali takvi prvotni predmeti. Autarkična tekstilna proizvodnja našeg sela ne može dalje postojati, o tom smo načistu. Pitanje je samo hoćemo li mi sami naš likovni folklorni sadržaj ispravno vrednovati kao aktivnu komponentu u suvremenom oblikovanju na određenom sektoru našega stvaralaštva ili ćemo folklor tretirati tek kao nužnu pojavu, prikladnu samo za drugorazredni tretman iz kojeg dalje nastaje manje više bezvrijedna roba ili neki kič, potreban na relaciji sitnog turističkog privređivanja. Ovo sve ne treba da rješavaju etnografi, za to su pozvani drugi, nama ostaje samo da ukažemo na najbolje predmete ove vrste kao što smo to eto učinili u zbirci moslavačkog muzeja. Sad su tamo u skromnoj ali savremenoj i vizuelno pozitivnoj postavi izloženi objekti, kao npr. svečani ženski kostim izvezen svilom u tamnim tonovima starog zlata, ili svijetli svilovez na djevojačkoj odjeći, ili raskošan vez u pridržanom tonu sirove svile izveden u tvorničkom pamuku svilencu. To je sve roba izrađena u Osekovu pred četrdeset do pedeset godina još u suradnji u Bergerom, dosta upotrebljavana, a ipak uz ispravnu njegu izvrsno sačuvana. Ne postavlja li se tom zgodom pred nas pitanje da li naša reprezentacija koja obilato i bespoštedno harači po ostacima naše originalne etnografske građe kakvu često ne posjeduju ni naši muzeji, a tom se haračenju ne mogu suprotstaviti nikakvi konzervatori ni bijedni muzealci - fanatici — ne postavlja li se dakle, pred nas pitanje da li se, umjesto toga pustošenja, takve potrebe ne bi mogle namirivati iz stalnog vrela ovakve primijenjene proizvodnje, koja bi se prislanjala direktno na originalne uzore kojima je mjesto jedino i samo u muzejima. A nije valjda najteže znati i umjeti da se u primjeni sačuva i održi stil i ispravan likovni izraz pojedinih predmeta s visokom reprezentativnom ocjenom.

To je eto onaj drugi aspekt naše izložbe u Muzeju Moslavine na kojem smo se zaustavili s punim naglaskom o vrednovanju ovako »primijenjenoga« folklornog kostima. Možda će nas neki od etnologa čistunaca prekoriti zbog usvajanja ovoga »nenaučnog« materijala. Unaprijed se ograđujemo od takva prigovora, jer nam se čini da je upravo ova građa i te kako važna da s pomoću nje ukažemo na ispravno rješavanje mnogih pitanja koja su pred nama otvorena na raspuću, a koja sva traže naš odgovor o tom kako treba tretirati likovni folklor u suvremenosti. Doista smo tu na raspuću, jer kod kuće, za naše potrebe, kao da folklorno oblikovanje ne smije ni postojati. Mi se stidimo te neke tobožnje romantike ili nekog historizizma kao da je to nešto o čem se uopće među »dobro odgojenim« likovnjacima i ne govori. Ali u isti mah klipšemo za inostranim uzorima koji se i te kako napajaju na izvanvremenskom agrafičnom stvaralaštvu, pa i na našem rođenom! Međutim, kad je riječ o tome da se nađe neka prezentacija bilo na sceni bilo za kakvu drugu potrebu, a pogotovo prema inozemstvu, tad brzo posežemo za folklorom kao za najpodesnijim gotovim djelom.

A nije da nemamo ili da ne znamo. I imamo i znamo, samo eto u tom nam pitanju pada mrak na oči, pa će nas možda tek iduće pokoljenje ili još daljnja budućnost s prijekorom nadopuniti »... izgubismo te, upoznamo te!«

RÉSUMÉ

»IMASMO TE, NE ZNASMO TE...«

Sous le titre en forme de commencement du proverbe »Imasmo te, ne znamo te...«, ce que signifie en français »Nous te possédions sans te connaître«, l'auteur discute le traitement actuel de l'art populaire. La question est illustrée par la manifestation d'une exposition ethnographique régionale. En mai 1963, le Musée régional de Moslavina à Kutina, en collaboration avec le Musée Ethnographique de Zagreb, a inauguré une exposition de son matériel ethnographique. Dans une salle de dimensions assez réduites, l'exposition est divisée en quatre parties dont trois présentent le textile et les costumes nationaux de la région, et la quatrième le pétrissage et la cuisson du pain dans le four.

L'exposition n'offre pas seulement une documentation ethnographique, mais aussi une question y est mise en relief: comment traiter l'art populaire, et en premier lieu le costume national, dans le milieu contemporain. L'auteur constate que c'est justement dans cette région que la question se résoud spontanément, car de nombreux paysans qui, il y a cinquante ans, avaient collaboré avec S. Berger, fondateur du Musée Ethnographique de Zagreb et grand connaisseur de notre art populaire, vivent encore. Dans les villages de la plaine de Moslavina il y a encore d'excellentes tisseuses et de très bons connaisseurs des techniques décoratives anciennes qui exécutent des modèles parfaits des costumes nationaux propres à cette région. Ces costumes sont très demandés, surtout par l'étranger, car nos émigrés qui restent en contact avec leur patrie d'origine s'en servent dans leur fêtes. Après la génération des acolytes de Berger, nous demandons qui leur succédera. L'auteur est d'avis qu'il faut que cet art paysan devienne un travail organisé et que c'est la seule réponse réelle qui puisse être donnée aux questions que notre public pose de plus en plus souvent dans le même but, à savoir comment traiter acuellement et d'une façon satisfaisante cet art national hérité de nos ancêtres. L'auteur termine son article par l'autre moitié du même proverbe »... izgubismo te, upoznamo te«, »... après t'avoir perdu, nous t'avons connu«. Les générations à venir en seront juges.